

بررسی تاثیر تاسیس دانشگاه آزاد اسلامی بر توسعه پژوهشی کشور

(از صفحه ۱۷۷ تا ۱۹۷)

حمید میرزاده *

حمیده نریمانی **

فردوس یادگاری ***

بهارک شیرزاد کبری ***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۹/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۱/۱۵

چکیده

هدف اصلی این پژوهش بررسی نقش دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه پژوهشی کشور است. روش پژوهش مطالعه از نوع مطالعه‌ی روند است و از روش‌های تحقیق توصیفی نیز استفاده شده است. ابزار اندازه‌گیری، جداول آماری و نمودارهای ترکیبی طراحی شده می‌باشد که از گردآوری داده‌ها و نیز محاسبه‌ی شاخص‌های پن‌جگانه تعداد پژوهشگران، مقالات نمایه شده، اختراعات ثبت شده، کتاب‌های منتشر شده و مبلغ قراردادهای پژوهشی برون سازمانی برای کلیه واحد ها و مراکز وابسته به دانشگاه آزاد اسلامی در مناطق ۱۶ گانه دانشگاه در سراسر کشور و دانشگاه‌ها و موسسات وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری از سال ۱۳۸۸-۱۳۸۴ گردآوری، مقایسه و توصیف و تجزیه و تحلیل شده‌اند. براساس نتایج پژوهش معلوم شد دانشگاه آزاد اسلامی بطور میانگین ۴۱٪ پژوهشگران و ۱۱٪ مقالات نمایه شده و ۱۱٪ کتاب‌های منتشر شده و ۲۱٪ اختراعات ثبت شده و سهم ناچیزی از قراردادهای پژوهشی برون سازمانی در دوره برنامه پنج ساله چهارم در مقایسه با دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری را به خود اختصاص داده که نشان

mirzadeh@aut.ac.ir

* استاد مهندسی پلیمر دانشگاه صنعتی امیر کبیر

** کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن

*** عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن

دهنده نقش موثر و مهم دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه پژوهشی کشور است . به عبارت دیگر می‌توان نتیجه گرفت که در مجموع عملکرد پژوهشی کشور در دوره برنامه پنج ساله چهارم توسعه مطابق با اهداف آن برنامه پیشرفت نداشته است اما محققا اگر سهم موثر دانشگاه آزاد اسلامی نبود میزان تحقق اهداف برنامه یاد شده از این هم کمتر بود.

کلید واژه ها: پژوهشگران، مقالات، اختراعات، کتاب‌ها، مبلغ قراردادهای پژوهشی

مقدمه

بررسی‌های بعمل آمده از شاخص‌های توسعه در کشورهای پیشرفته دنیا نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی این ممالک و توسعه فعالیت های تحقیقاتی و پژوهشی وجود دارد. بدین معنا که با توسعه فرهنگ تحقیق ، توسعه شاخص‌های توسعه نیز از روند افزایش برخوردار شده‌اند(غلامزاده ، ۱۳۸۶:۷۳).

در جهان امروز پژوهش و فناوری در توسعه جوامع بشری از اهمیت ویژه برخوردار است. امروزه هر جامعه برای ادامه حیات و بقای خود به خوداتکایی، استقلال و تسلط برسروشست، حفظ آرمان‌ها و آرزوهایش، ناگزیر از حرکت در این مسیر است. آگاهی دقیق از وضعیت پژوهش و فناوری در دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی می‌تواند اطلاعات لازم به منظور برنامه‌ریزی ، در اختیار مسئولان ذی ربط قرار دهد. یکی از منابع این آگاهی، ارزیابی است. هدف اصلی از ارزیابی پژوهشی شناسایی نقاط قوت و ضعف پژوهش در کشور و ارائه رهنمودهایی برای تعیین خط مشی و حرکت بعدی در زمینه پژوهش و فناوری است. بی تردید برای انجام ارزیابی وجود شاخص‌هایی لازم است که بتوان به کمک آنها فرایند ارزیابی را به سوی اهداف مورد نظر هدایت کرد (<http://dolat.ir/NSite/FullStory/?id=191662>).

لذا شاخص‌های انتخاب شده بر اساس معیارهای ارزیابی آموزش عالی تعیین شده است. این معیارها شمار مطلق پژوهش گران و مقاله‌های علمی انتشار یافته در مجله‌های معتبر، کتاب‌های انتشار یافته، اختراعات ثبت شده و مبلغ قراردادهای برون سازمانی را در بر می‌گیرند (بدیعی و خیاطیان ، ۱۳۸۸: ۱۸-۲۰). این ارزیابی سرانجام روند پژوهش را در دانشگاه آزاد اسلامی در مقایسه با پژوهش‌های دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بر اساس شاخص‌های نامبرده نشان می‌دهد.

دانشگاه آزاد اسلامی در طول حیات ۲۸ ساله خود توانسته هم از نظر کمی و هم از نظر کیفی به پیشرفت‌های بسیار قابل ملاحظه‌ای دست یابد. اهمیت این پیشرفت هنگامی بیشتر مشخص می‌شود که این دانشگاه را با دانشگاه‌های دولتی مقایسه کنیم. هرچند که دانشگاه آزاد اسلامی بسیار جوان‌تر از اکثر دانشگاه‌های دولتی است، اما توانسته به تنهایی تاثیر عمده‌ای در جذب دانش‌جو و گسترش آموزش عالی ایران داشته باشد اما تاثیر تأسیس این دانشگاه در توسعه پژوهشی کشور به خوبی مورد مطالعه واقع نشده و با پژوهش سیستم دولتی مقایسه نگردیده است. بنابراین ضرورت دارد پژوهش‌های مختلفی در مورد نقش‌های مختلفی که دانشگاه آزاد اسلامی در کشور ایفا می‌کند؛ انجام پذیرد و نتایج آنها منتشر گردد تا دانشگاه هرچه بیشتر و بهتر به جامعه شناسانده شود. این پژوهش نیز در همین راستا انجام می‌گیرد تا نقش دانشگاه آزاد اسلامی را در توسعه پژوهشی کشور مشخص نماید. در این رابطه سوال اساسی که پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخی مناسب به آن است، این است که دانشگاه آزاد اسلامی چه نقشی در توسعه پژوهشی کشور داشته و دارد. این پژوهش در بازه زمانی پنج سال اخیر (۱۳۸۸-۱۳۸۴)، یعنی سال‌های اجرای برنامه پنج ساله توسعه کشور با تکیه بر شاخص‌های پژوهشی اعم از تعداد پژوهش‌گران، مقالات نمایه شده، کتاب‌های منتشر شده، اختراعات به ثبت رسیده و مبلغ قراردادهای پژوهشی برون سازمانی دانشگاه آزاد اسلامی در مقایسه با دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مورد بررسی قرار گرفته است (نریمانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۱).

سوالات اصلی پژوهش

- ۱- دانشگاه آزاد اسلامی در افزایش تعداد مقاله‌ها و پروژه‌های پژوهشی و طرح‌های تحقیقاتی چقدر موثر بوده است؟
- ۲- دانشگاه آزاد اسلامی در ارتقای کیفی مقاله‌ها و پروژه‌های پژوهشی و طرح‌های تحقیقاتی چقدر موثر بوده است؟
- ۳- در مقایسه آمار توزیع دانش‌جویان کارشناسی ارشد و بالاتر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی، دانشگاه آزاد اسلامی چه سهمی از آنرا به خود اختصاص داده است؟

- ۴- آیا دانشگاه آزاد اسلامی تاثیری در افزایش تعداد پژوهش گر داشته است؟
- ۵- آیا دانشگاه آزاد اسلامی تاثیری در چاپ کتاب‌های منتشر شده داشته است؟
- ۶- آیا دانشگاه آزاد اسلامی در افزایش مبلغ طرح‌های برون دانشگاهی یا برون سازمانی با متقاضیان و سفارش دهندگان منعقد قرارداد داشته است؟
- ۷- آیا دانشگاه آزاد اسلامی در مقایسه با سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی تاثیری بر اختراعات ثبت شده داشته است؟
- ۸- دانشگاه آزاد اسلامی در مقایسه با دانشگاه‌های دولتی چه سهمی از پژوهش کشور را داشته است؟
- ۹- آیا دانشگاه آزاد اسلامی تاثیر در توسعه اقتصادی داشته است؟

ضرورت و اهمیت پژوهش

اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش

دانشگاه آزاد اسلامی از بدو تاسیس در ایران به لحاظ رشد شتابان جمعیت کشور به رفع نیازهای آموزش عالی کشور کمک‌های شایان توجهی کرده است. اهمیت این دانشگاه از بعد کمی و کیفی در توسعه اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی کشور روشن است. از طرف دیگر با توجه به این که دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان بزرگ ترین مجتمع آموزش عالی حضوری خاورمیانه و جهان تعداد بسیار زیادی دانشجوی و فارغ التحصیل دارد و نقش آن در گسترش آموزش عالی کشور بر هیچ کس پوشیده نیست، ضرورت دارد نقش این دانشگاه در توسعه پژوهشی کشور نیز آشکار گردد.

تعریف مفاهیم و متغیرهای پژوهش

تعاریف نظری

تعریف، مفاهیم و اصطلاحات بکار رفته در این مقاله مشابه و برگرفته از تعاریف و مفاهیم مندرج در مرجع (بدیعی و خیاطیان ، ۱۳۸۸: ۱۸-۲۰) است. براین اساس:

پژوهش گر در موسسه‌های پژوهشی، شامل:

۱- کلیه افرادی که در سال مورد ارزیابی به عنوان هیات علمی یا غیرهیات علمی به یکی از شیوه‌های استخدامی به صورت تمام وقت در استخدام موسسه پژوهشی بوده و یا به صورت پاره وقت در فعالیت‌های پژوهشی آن موسسه مشارکت اثر بخش داشته‌اند.

۲- کلیه دانش جویان مقطع کارشناسی ارشد و دکترا که به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم در سال مورد ارزیابی در حال گذراندن پایان نامه تحصیلی خود بوده‌اند.

پژوهش گر در دانشگاه‌ها، شامل:

۱- کلیه اعضای هیات علمی شاغل در دانشگاه در سال مورد ارزیابی

۲- کلیه دانش جویان مقطع کارشناسی ارشد و دکترا که در سال مورد ارزیابی در حال گذراندن پایان نامه خود بوده‌اند.

یاد آوری ۱: پژوهش گران موضوع بند ۱، حداقل دارای مدرک فوق لیسانس می‌باشند.

یاد آوری ۲: پژوهش گران پاره وقت، با ضریب ۰/۳۳ معادل تمام وقت محاسبه شده‌اند.

مقاله: منظور آن دسته از مقاله‌هایی است که در سال مورد ارزیابی در یکی از مجله‌های نمایه شده (ISI, ISC,.....)، علمی-پژوهشی و علمی-ترویجی چاپ و یا در یکی از کنفرانس‌های ملی یا بین‌المللی ارائه شده‌اند.

کتاب: منظور کتاب‌هایی است که توسط اساتید دانشگاه‌ها یا پژوهش گران موسسه‌های پژوهشی نگاشته، چاپ و منتشر شده است.

اختراعات ثبت شده: منظور تعداد اختراعاتی است که دانشگاه یا موسسه پژوهشی در سال مورد ارزیابی در داخل یا خارج از کشور به ثبت رسانده‌اند.

تولید ناخالص ملی: میزان محصولات و کالاهای تولیدی و خدمات ارائه شده ظرف یک سال مالی تولید ناخالص ملی نامیده (GDP) می‌شود.

مبلغ قراردادهای پژوهشی: منظور مبلغ طرح‌های برون دانشگاهی یا برون سازمانی است که دانشگاه یا موسسه پژوهشی در سال مورد ارزیابی، طی قرارداد پژوهشی با متقاضیان و سفارش دهندگان منعقد نموده است.

پیشینه‌های پژوهش

هر سال وزارت علوم، تحقیقات و فناوری عملکرد پژوهشی دستگاه‌های پژوهشی را منتشر می‌کند (بدیعی و خیاطیان، ۲۰: ۱۳۸۸) اما این گزارش جامع نیست بلکه ناقص است و دلیل آن هم اینست که در گزارش سالیانه وزارت مذکور که باید مربوط به ارزیابی وضعیت پژوهشی کل کشور باشد فقط دستگاه‌های پژوهشی وابسته به خود یا حداکثر دستگاه‌های پژوهشی وابسته به دستگاه‌های اجرایی دولتی را گزارش می‌کند. در حالی که فعالیت‌های پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی ارقامی نیستند که قابل چشم پوشی باشند. این در حالی است که طبق گزارش رییس مرکز منطقه‌ای اطلاع رسانی علم و فناوری مندرج در خبرنامه آموزش عالی مورخ ۱۳۸۹/۰۵/۲۵ (http://nameh.irphe.ir/News_Detail_aspx?NewsID=2456). دانشگاه آزاد اسلامی در سال ۲۰۱۰ تعداد ۱۲۳۵ مقاله، دانشگاه تهران ۱۱۵۶ مقاله و علوم پزشکی تهران ۹۰۶ مقاله تولید کرده‌اند که نشان دهنده سهم بالای دانشگاه آزاد اسلامی در تولیدات علمی کشور است. از طرف دیگر مقایسه اچ ایندکس^۱ (h.index) و نسبت مقاله به استناد دانشگاه تهران و آزاد اسلامی در سال ۲۰۰۹ نشان می‌دهد که درمورد دانشگاه تهران: نسبت مقاله به استناد: ۱,۳۷ و اچ ایندکس آن: ۱۲ می‌باشد و همین پارامترها در مورد دانشگاه آزاد اسلامی: نسبت مقاله به استناد: ۱,۳۰ و اچ ایندکس آن: ۱۱ است (کوشا و موسوی موحدی، ۱۳۸۹: ۱). بنابراین مراتب مذکور معلوم می‌شود که گزارش سالانه وزارت علوم که تحت عنوان «خلاصه عملکرد پژوهش و فناوری دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی کشور» (بدیعی و خیاطیان، ۱۳۸۸: ۱۸-۲۰) منتشر می‌شود فقط ناظر بر عملکرد پژوهشی دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است و نمی‌توان آن را به عنوان یک گزارش ملی قلمداد کرد. از این رو یکی از اهداف این پژوهش بررسی همه جانبه و جامع در ارزیابی عملکرد پژوهشی همه واحدهای دانشگاهی وابسته به دانشگاه آزاد اسلامی و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است، که جای آن در ادبیات ارزیابی پژوهشی خالی است. در مورد آمارها و شاخص‌های پژوهشی در ایران دو منبع مهم و اصلی وجود دارد که در زیر به آنها اشاره می‌شود. اولین منبع معاونت پژوهشی

۱. (h.index): شاخص تعداد ارجاعات به مقالات پژوهشی بر تعداد کل مقالات پژوهشی هر مولف یا یک موسسه علمی است.

دانشگاه آزاد اسلامی است که اطلاعات وسیع و گسترده دارد و از طریق واحدهای دانشگاهی سراسری دانشگاه آزاد اسلامی اطلاعات را گردآوری و در سازمان مرکزی حوزه معاونت پژوهشی جمع‌آوری می‌کند (رهنمای رود پستی، ۱۳۸۹). دومین منبع معاونت پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است که آمار آموزش عالی و شاخص‌های مربوطه را همه ساله گردآوری و تحت عنوان خلاصه عملکرد پژوهش و فناوری گردآوری و محاسبه و منتشر می‌کند (بدیعی و خیاطیان، ۱۳۸۸). البته در این پژوهش از سایر منابع که به گونه‌ای در ارتباط با این پژوهش می‌باشند یا سایت‌های اینترنتی مربوط به سازمان‌ها و دانشگاه‌ها نیز استفاده شده است.

روش پژوهش

در این پژوهش مطالعه از نوع مطالعه‌ی روند^۱ است و از روش‌های تحقیق توصیفی^۲ نیز استفاده شده است (ساعی ارسبی، ۱۳۸۵: ۵-۸) و (هاشمی، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۵). بررسی تاثیر تاسیس دانشگاه آزاد اسلامی بر توسعه پژوهشی کشور با توجه به اطلاعات گردآوری شده هدف مورد نظر این پژوهش است. روش پژوهش، جامعه آماری، ابزار پژوهش، اعتبار آمارها و جداول به عنوان منابع اطلاعاتی هستند که از منابع اصلی و مورد اطمینان و اعتبار دریافت شده و موضوع پژوهش با آنها توصیف، مقایسه و تبیین شده است.

نحوه‌ی اجرای پژوهش بدین صورت است که ابتدا به مطالعه‌ی وضع موجود و سپس به مطالعه‌ی روند تغییرات از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸ (سال‌های برنامه پنج ساله چهارم توسعه کشور) پرداخته شده و سرانجام وضع موجود و روند تغییرات بطور مقایسه‌ای تحلیل شده است.

ابزار گردآوری داده‌ها، جداول آماری و نمودارهای موجود و ترکیبی طراحی شده می‌باشد (به شرح جداول ۱-۲) و نیز به محاسبه‌ی شاخص‌های هر بخش مندرج در مرجع بدیعی و خیاطیان ۱۳۸۸، صفحات ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ پرداخته شده است.

جامعه آماری

جامعه‌ی آماری، کلیه‌ی واحدها و مراکز دانشگاه آزاد اسلامی در مناطق ۱۶ گانه از بدو

1. Trend Study
2. Comparative Method

تاسیس یعنی از سال ۱۳۶۱ تا ۱۳۸۸ و دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری می‌باشند.

توصیف داده‌ها

۱- این پژوهش محدود به واحدها و مراکز وابسته به دانشگاه آزاد اسلامی (مناطق ۱۶ گانه) و دانشگاه‌ها و موسسه‌های پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است.

۲- آمار جدول ۱ از کتاب خلاصه عملکرد پژوهش و فناوری سال ۱۳۸۸ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری استخراج شده است (بدیعی و خیاطیان، ۱۳۸۸: ۱۸-۲۰).

۳- آمار جدول ۲ از نامه شماره ۷۸/ط/۳۶۷۷۳ مورخ ۸۹/۸/۱۹ معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی با عنوان هیات موسس دانشگاه آزاد اسلامی استخراج شده است (رهنمای رود پستی، ۱۳۸۹).

تحلیل داده‌ها

در این قسمت با توجه به مراتب مذکور در مقدمه و توصیف داده‌ها به سوالات پژوهش و تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شده است (نریمانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۴).

سوال اول پژوهش:

دانشگاه آزاد اسلامی در افزایش تعداد مقاله‌ها و پروژه‌های پژوهشی و طرح‌های تحقیقاتی چقدر موثر بوده است؟

جدول ۱ و ۲ در صفحه بعدی به ترتیب نشان دهنده شاخص‌های پنج گانه مربوط به موسسه‌های پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و نیز دانشگاه آزاد اسلامی در سال‌های برنامه پنج ساله چهارم توسعه کشور همراه با میانگین آن شاخص‌ها می‌باشند.

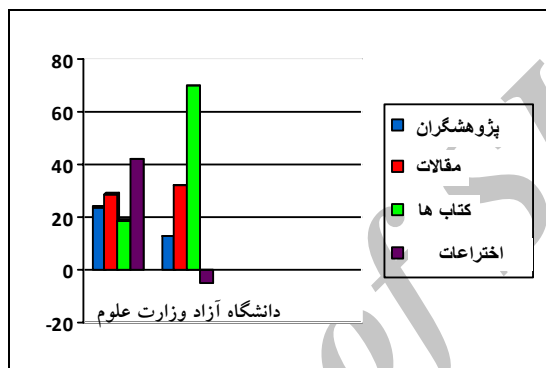
جدول ۱. شاخص های پژوهشی مربوط به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (بدیعی و خیاطیان، ۱۳۸۸) و (نریمانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۷۲).

ردیف	شاخص	سال	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	میانگین پنج ساله برنامه چهارم
۱	پژوهش گران	۳۰۴۹۴	۴۱۰۶۰	۴۴۱۵۴	۶۱۶۴۹	۷۲۵۱۰	۴۹۹۷۳	
۲	مقاله ها	۵۴۸۰	۷۲۱۱	۸۳۶۱	۱۲۷۷۰	۱۴۹۶۴	۹۷۵۷	
۳	کتاب های منتشر شده	۱۳۷۲	۱۵۶۳	۱۹۱۸	۲۴۹۱	۲۷۶۹	۲۰۲۳	
۴	اختراعاتها و نوآوری های ثبت شده	۲۷۷	۴۰۴	۴۲۴	۸۲۱	۹۹۲	۵۸۴	
۵	مبلغ قراردادهای پژوهشی برون دانشگاهی (به میلیارد ریال)	۱۰۳۵٫۲	۱۷۵۴٫۸	۲۴۵۷	۴۵۳۰	۵۴۳۶	۳۰۴۳	

جدول ۲. شاخص های پژوهشی مربوط به دانشگاه آزاد اسلامی و موسسه های پژوهشی وابسته به آن (رهنمای رودپشتی، ۱۳۸۹) و (نریمانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۷۲).

ردیف	شاخص	سال	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	میانگین ۵ ساله برنامه چهارم
۱	پژوهش گران	۳۲۴۴۹	۳۶۶۵۴	۴۲۸۷۴	۵۱۱۲۷	۵۱۹۱۶	۴۳۰۰۴	
۲	مقاله ها	۱۶۸۲	۲۱۸۴	۲۲۸۶	۳۳۲۳	۵۱۰۵	۲۹۱۶	
۳	کتاب های منتشر شده	۷۵	۲۸۹	۴۵۶	۴۳۸	۲۴۹	۳۰۱	
۴	اختراعاتها و نوآوری های ثبت شده	۲۳۱	۲۳۱	۲۱۹	۲۷۱	۱۰۴	۲۱۱	
۵	مبلغ قراردادهای برون دانشگاهی (ارقام به میلیارد ریال)	-	-	۱۵	۱۴	۱۹	-	

همان طور که در جداول ۲ و ۱ دیده می شود اغلب شاخص های پنج گانه در هر دو سیستم آموزش عالی دولتی و دانشگاه آزاد اسلامی روند افزایشی دارند، اما میزان رشد سالانه شاخص ها در سال های برنامه پنج ساله چهارم برای این دو سیستم متفاوت است که در نمودار ۱ دیده می شود.

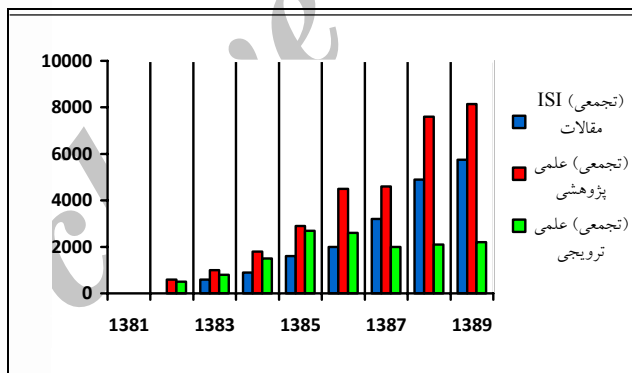
نمودار ۱. درصد رشد میانگین شاخص های چهارگانه وزارت علوم و دانشگاه آزاد اسلامی (نریمانی، ۱۳۸۹: ۷۳).

درصد رشد میانگین مقالات برای دانشگاه آزاد نسبت به دانشگاه های دولتی حدود ۴٪ بیشتر است. اما تعداد کتاب های منتشر شده طی برنامه پنج ساله در دانشگاه آزاد بیش از ۵۰٪ نسبت به سیستم دولتی رشد نشان می دهد ولی ثبت اختراعات در سیستم دولتی نسبت به دانشگاه آزاد به میزان ۶۶٪ فزونی یافته است و حتی ثبت اختراعات دانشگاه آزاد طی برنامه مذکور رشد منفی نزدیک ۵٪ را نشان می دهد. بنابراین در پاسخ به سوال اول معلوم می شود که دانشگاه آزاد اسلامی در رشد مقاله های پژوهشی نه تنها موثر بوده بلکه طی برنامه پنج ساله چهارم درصد رشد میانگین مقالات پژوهشی دانشگاه بیش از مقاله های سیستم دانشگاه های دولتی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بوده است. و از آنجا که مقالات پژوهشی حاصل اجرای طرح های پژوهشی است این خود نشان دهنده اثر افزایشی اجرای طرح های پژوهشی دانشگاه آزاد نسبت به سیستم دولتی می تواند محسوب شود.

سوال دوم پژوهش

دانشگاه آزاد اسلامی در ارتقای کیفی مقاله های و پروژه های پژوهشی و طرح های تحقیقاتی چقدر موثر بوده است؟

هریک از واحدهای دانشگاهی متناسب با پتانسیل بالقوه و امکانات بالفعل خود از طریق فعالیت های پژوهشی و آموزشی بخشی از اهداف و برنامه ها را در دستور کار خود قرار داده و در این راستا با توجه به اعتبارات اختصاص یافته به امر پژوهش که در حال حاضر پنج درصد شهریه دریافتی می باشد و با توجه به روند رو به رشد فعالیت های تحقیقاتی در دانشگاه آزاد اسلامی آمارها نشان می دهد میزان بودجه هزینه شده به کل اختصاص یافته و یا به عبارتی درصد جذب اعتبارات پژوهشی در سال ۱۳۸۷ به میزان ۷۰ درصد بوده که با یک روند افزایشی در سال ۱۳۸۸ به ۷۸ درصد رسیده است. نمودار ۲ نشان دهنده روند رو به رشد کیفی تولیدات علمی دانشگاه آزاد اسلامی در سال های اخیر است. همان طور که در این نمودار دیده می شود سهم عمده ای از تولیدات علمی آن دانشگاه مقالات ISI می باشد (دانشگاه آزاد اسلامی، معاونت پژوهشی، ۱۳۸۹: ۱۰).

نمودار ۲. رشد مقالات علمی دانشگاه آزاد اسلامی از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۹ (دانشگاه آزاد اسلامی، معاونت پژوهشی، ۱۳۸۹: ۱۰).

سوال سوم پژوهش

در مقایسه آمار توزیع دانش جویان کارشناسی ارشد و بالاتر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی، دانشگاه آزاد اسلامی چه سهمی از آنرا به خود اختصاص داده است؟

چون دانش جویان کارشناسی ارشد و دکترا جزو دانش جویان تحصیلات تکمیلی محسوب می‌شوند و همان طور که طبق تعاریف شاخص‌های نامبرده بیان شد، سهم ۴۶,۲٪ برای دانشگاه آزاد که در جدول ۳ نشان داده شده است بیان گر نقش عمده دانشگاه در توسعه تحصیلات تکمیلی است.

جدول ۳. میانگین شاخص‌های پژوهشی به تفکیک دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، و دانشگاه آزاد اسلامی در برنامه پنج ساله چهارم توسعه کشور (بدیمی و خیاطیان، ۱۳۸۸) و (رهنمای رودپشتی، ۱۳۸۹) و (نریمانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۷۵).

دانشگاه آزاد اسلامی		وزارت علوم، تحقیقات و فناوری			
درصد	تعداد	درصد	تعداد	عنوان شاخص	ردیف
۰,۴ درصد	۴۳۰۰۴	۵۳,۸	۴۹۹۷۳	پژوهشگران	۱
	۲۹۱۶	۷۷	۹۷۵۷	مقاله‌های نمایه شده	۲
	۳۰۱	۸۷	۲۰۲۲	کتاب‌های منتشر شده	۳
	۲۵,۶	۷۳,۴	۵۸۳	اختراع‌های ثبت شده	۴
	۱۳	۴۱۴۱		میانگین سه سال مبلغ قراردادهای پژوهشی برون دانشگاهی (به میلیارد ریال)	۵
	۹۹,۶ درصد				

سوال چهارم پژوهش

آیا دانشگاه آزاد اسلامی تاثیری در افزایش تعداد پژوهش گر داشته است؟ از جدول ۳ معلوم می‌شود سهم دانشگاه آزاد اسلامی در مورد پژوهش گران ۴۶,۲ در مقایسه با سیستم دولتی است به عبارت دیگر دانشگاه آزاد اسلامی نزدیک به نیمی از پژوهش گران کشور را در سیستم پژوهشی خود جای داده و باعث افزایش پژوهش گران شده است. همچنین جدول ۴ بیان گر سهم دانشگاه آزاد اسلامی در پایان نامه‌های اخذ شده است که خود ارتباط مستقیم با افزایش تعداد پژوهش گران دارد.

جدول ۴. پایان نامه‌های اخذ شده (رهنمای رودپشتی، ۱۳۸۹).

سال اخذ	تعداد
۱۳۸۴	۱۰۱۵۸
۱۳۸۵	۱۲۳۶۲
۱۳۸۶	۱۴۰۹۶
۱۳۸۷	۲۰۹۵۹
۱۳۸۸	۲۴۳۱۹

سوال پنجم پژوهش

آیا دانشگاه آزاد اسلامی تاثیری در چاپ کتاب‌های منتشر شده داشته است؟
از جدول ۳ معلوم می‌شود سهم دانشگاه آزاد اسلامی در مورد کتاب‌های منتشر شده ۱۳٪ است.

سوال ششم پژوهش

آیا دانشگاه آزاد اسلامی تاثیری در افزایش مبلغ طرح‌های برون دانشگاهی یا برون سازمانی با متقاضیان و سفارش دهندگان منعقد قرارداد داشته است؟
همان طور که در جدول ۳ نشان داده شده است متأسفانه سهم دانشگاه آزاد اسلامی در مبلغ طرح‌های برون دانشگاهی یا برون سازمانی با متقاضیان و سفارش دهندگان بسیار کم بوده (سهم کمتر از ۰٫۵٪ در مقایسه با سهم ۹۹٫۶٪ سیستم دولتی) و نشان دهنده این است که هنوز دانشگاه نتوانسته نسبت به تجاری سازی نتایج تحقیقات و خدمات پژوهشی در سال‌های برنامه پنج ساله چهارم توسعه کشور موفقیتی داشته باشد.

سوال هفتم پژوهش

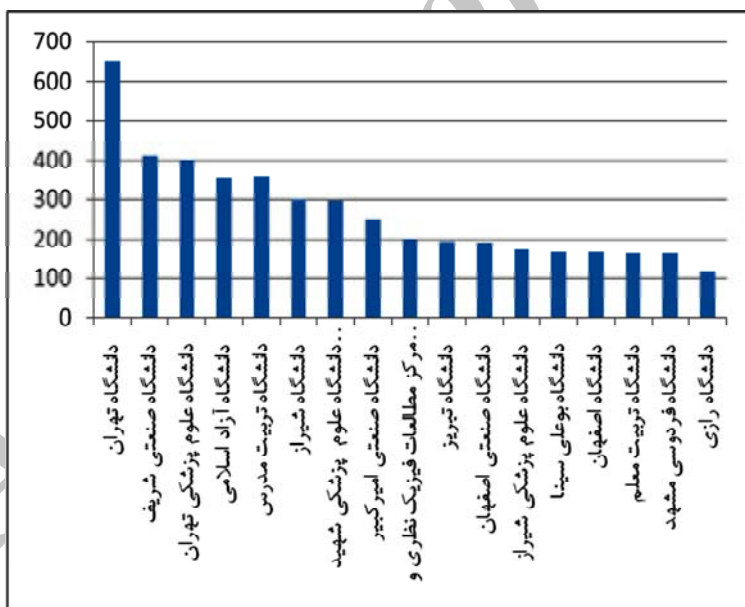
آیا دانشگاه آزاد اسلامی در مقایسه با سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی تاثیری بر اختراعات ثبت شده داشته است؟
براساس ردیف چهارم جدول ۳ به میزان ۲۵٫۶٪ از اختراعات ثبت شده در مقایسه با سیستم دولتی سهم دانشگاه آزاد است. به عبارت دیگر حدود یک چهارم اختراعات سهم

این دانشگاه می باشد.

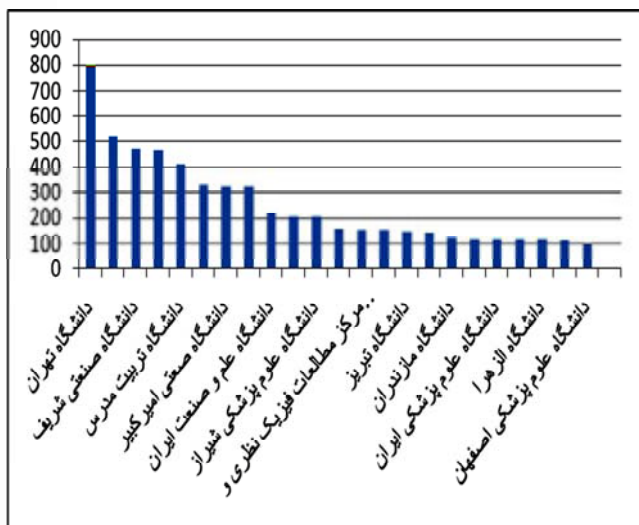
سوال هشتم پژوهش

دانشگاه آزاد اسلامی در مقایسه با دانشگاه های دولتی چه سهمی از پژوهش کشور را داشته است؟

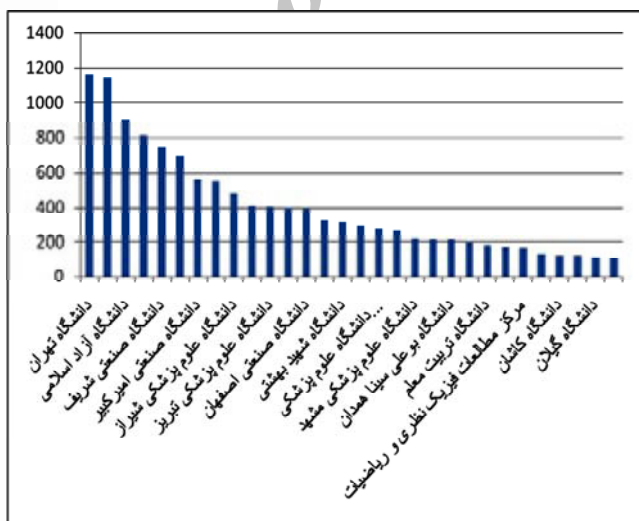
نمودارهای ۳ تا ۷ نشان دهنده خیزش و مشارکت جدی دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه نهضت نرم افزاری و تولید مقالات با نمایه های بین المللی در سال های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۹ میلادی در تطابق با سال های برنامه پنج ساله چهارم (۱۳۸۴-۱۳۸۸) است که نشان گر افزایش تولیدات علمی دانشگاه در سال های اخیر است و نشان می دهد که دانشگاه آزاد اسلامی در سنوات آینده می تواند با رشد سریع تری بر توسعه کیفی و مشارکت بیشتر خود در تولید جهانی علم بیافزاید.

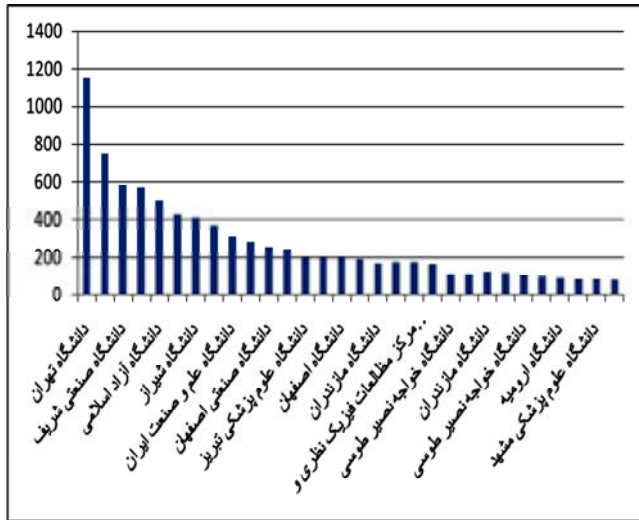
نمودار ۳. مقایسه تعداد مقاله های دانشگاه های مختلف با بیش از صد مقاله ISI در سال ۲۰۰۵ میلادی (صبوری و پورساسانیان، ۱۳۸۵: ۵۰).

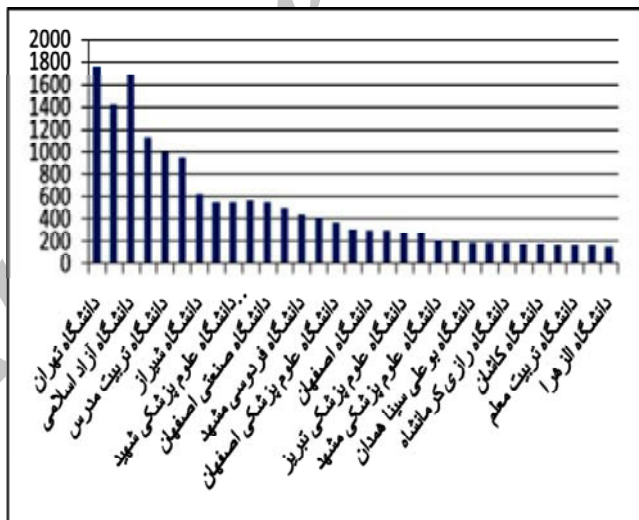
نمودار ۴. تعداد مقاله‌های دانشگاه‌های مختلف با بیش از صد مقاله ISI در سال ۲۰۰۶ میلادی (صوری، ۱۳۸۵: ۴۳).

نمودار ۵. تعداد مقاله‌های دانشگاه‌های مختلف با بیش از صد مقاله ISI در سال ۲۰۰۷ میلادی (صوری، ۱۳۸۶: ۳۸).

نمودار ۶. تعداد مقالات دانشگاه‌های مختلف با بیش از صد مقاله ISI در سال ۲۰۰۸ میلادی (صوری، ۱۳۸۷: ۲۶).

نمودار ۷. تعداد مقاله های دانشگاه‌های مختلف با بیش از صد مقاله ISI در سال ۲۰۰۹ میلادی (صوری، ۱۳۸۹: ۹).

جدول ۵. مقایسه تولیدات علمی دانشگاه آزاد اسلامی در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸ با ده دانشگاه برتر کشور (مقالات ISI و ISC) (دانشگاه آزاد اسلامی-معاونت پژوهشی، ۱۳۸۹: ۷).

ردیف	نام دانشگاه	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	کل
۱	دانشگاه آزاد اسلامی	۴۲۲۴	۲۹۳۶	۱۷۷۳	۱۱۴۶	۷۴۵	۱۰۸۲۴
۲	دانشگاه تهران	۲۳۴۰	۲۲۴۶	۱۸۲۰	۱۰۶۹	۷۳۰	۸۲۰۵
۳	دانشگاه صنعتی شریف	۱۵۱۶	۱۳۹۹	۱۱۳۲	۹۳۳	۷۴۷	۵۷۲۷
۴	دانشگاه شیراز	۱۳۶۶	۱۲۰۵	۹۱۶	۷۱۸	۴۸۵	۴۶۹۰
۵	علوم پزشکی تهران	۱۴۱۷	۹۴۷	۷۵۲	۸۷۳	۵۳۱	۴۵۲۰
۶	دانشگاه امیرکبیر	۱۲۵۱	۹۸۵	۹۸۲	۴۸۰	۳۶۴	۴۰۶۲
۷	دانشگاه علم و صنعت	۱۱۰۱	۹۸۰	۶۷۳	۵۱۱	۲۶۰	۳۵۲۵
۸	دانشگاه تربیت مدرس	۱۴۴۶	۸۹۲	۵۵۴	۲۱۷	۸۲	۳۱۹۱
۹	دانشگاه شهیدبهشتی	۱۰۸۴	۷۷۱	۵۶۶	۳۱۵	۲۳۶	۲۹۷۲
۱۰	دانشگاه صنعتی اصفهان	۶۸۷	۵۴۷	۳۶۹	۳۳۹	۲۴۲	۲۱۸۴

جدول ۵ نشان می‌دهد در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸ در تطابق با سال‌های برنامه پنج ساله چهارم توسعه کشور رشد تولیدات علمی دانشگاه آزاد اسلامی بین ده دانشگاه برتر کشور در مورد مقاله‌های علمی نمایه شده در پایگاه‌های بین‌المللی و نیز پایگاه‌های ملی به رتبه اول کشور صعود کرده است. هر چند آمار مذکور در برگزیده کلیه واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی است اما باید توجه کرد که بیش از ۸۰ درصد تولیدات علمی دانشگاه آزاد اسلامی مربوط به واحدهای جامع، بسیار بزرگ و بزرگ آن دانشگاه است که در مقایسه با عمر تاسیس دانشگاه‌های دولتی که عمری بیش از ۷۰ سال دارند بسیار جوان تر هستند و بعضاً

عمر تاسیس آنها کمتر از بیست سال است در دراز مدت این نقیصه باید برطرف شود زیرا به این شکل بار تولید علم در سطح کل دانشگاه آزاد توزیع یکنواختی نخواهد داشت و بنابراین همه پژوهش گران دانشگاه در تولید علم مشارکت نخواهند داشت.

سوال نهم پژوهش

آیا دانشگاه آزاد اسلامی تاثیریری در توسعه اقتصادی داشته است؟

جدول ۶. مقایسه بودجه پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی با بودجه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و نسبت آنها با GDP بین سالهای ۸۸-۱۳۸۴ برنامه پنج ساله چهارم کشور ارقام به میلیارد ریال (بدیعی و خیاطیان، ۱۳۸۸: ۱۸-۲۰) و (رهنمای رودپشتی، ۱۳۸۹) و (نریمانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۸۶) و (بانک مرکزی جمهوری اسلامی، ۱۳۸۸) و (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۸۸).

ردیف	عنوان	سال‌های برنامه پنج ساله چهارم توسعه					سال
		۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	
۱	بودجه پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی	۶۸۸	۶۶۹	۵۶۵	۴۷۲	۳۲۵	۵۴۴
۲	بودجه پژوهشی وزارت علوم و مؤسسات وابسته	۴/۲۲۴	۳/۶۷۷	۳/۱۶۷	۲/۳۴۵	۲/۴۵۷	۳,۱۷۴
۳	تولید ناخالص داخلی (GDP)	۴/۵۵۹/۶۲۷	۳/۶۳۰/۱۶۶	۲/۸۹۰/۳۴۷	۲/۲۶۰/۵۳۰	۱/۸۵۴/۷۱۲	۳,۰۳۹,۰۹۸
۴	درصد بودجه پژوهشی وزارت علوم و مؤسسات وابسته به GDP	۰/۰۹	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱۳	۰/۱
۵	درصد بودجه پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی به GDP	۰/۰۱۵	۰/۰۱۸	۰/۰۱۹	۰/۰۲	۰/۰۱۷	۰/۰۱۸

در جدول ۶ بودجه پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی با بودجه پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و نسبت آنها با GDP بین سالهای ۸۸-۱۳۸۴ برنامه پنج ساله چهارم توسعه مقایسه شده است.

از جدول مذکور معلوم می‌شود که مقادیر بسیار ناچیزی از تولید ناخالص ملی (GDP) برای بودجه پژوهشی در هر دو سیستم آموزش عالی دولتی و دانشگاه آزاد اسلامی در نظر گرفته شده که با ارقام مصوب قانون برنامه چهارم توسعه کشور فاصله زیادی دارد. به عبارت

دیگر می‌توان گفت هیچ کدام از دو سیستم مذکور به اهداف مقرر در برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸) نرسیده‌اند، البته این میزان عدم تحقق متأسفانه در مورد دانشگاه آزاد اسلامی بیشتر است. معهدا بر اساس مندرجات جداول ۱ و ۲ خلاصه نتایج شاخص‌های پژوهشی اعم از پژوهش گران، مقاله، کتاب، اختراعات ثبت شده، مبلغ قراردادهای پژوهشی نشان داده شد، رشد کمی و کیفی شاخص‌های پژوهشی است که منجر به افزایش تولید علم، تنوع و بهبود دستاوردهای فنی و تکنولوژی می‌شود. تولید علم خود منجر به توسعه‌های اقتصادی و بهبود وضع جامعه انسانی یک کشور خواهد شد. اقتصاد دانش بنیان خود از مصادیق رشد کیفی پژوهش است. تولید علم و کاربرد آن در دستاوردهای تکنولوژیکی در بهبود کیفیت و تنوع تولیدات شده و در شکوفایی اقتصادی حایز اهمیت است. بنابر این چون دانشگاه آزاد اسلامی ۶۶٫۲٪ پژوهش گران و ۲۳٪ مقاله‌های نمایه شده و ۱۳٪ کتاب‌های منتشر شده و ۲۵٫۶٪ اختراعات ثبت شده را در مقایسه با دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به خود اختصاص داده می‌توان نتیجه گرفت که مسلماً دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه اقتصادی کشور موثر بوده است. در صورتی که به شاخص‌های پنج‌گانه فوق‌الذکر وزن مناسب داده شود و با نرمالیزه کردن و استاندارد سازی اوزان شاخص‌های مذکور معلوم می‌شود سهم میانگین دانشگاه آزاد اسلامی در پژوهش کشور در برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه کشور بیش از ۲۵٪ بوده است (نریمانی، ۱۳۸۹: ۹۳).

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش عملکرد پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و دانشگاه آزاد اسلامی بررسی و ارزیابی شده است. از شاخص‌های مهم سنجش پژوهش بررسی هزینه پژوهش به تولید ناخالص ملی (GDP)، تعداد مقاله‌های علمی نمایه شده در پایگاه‌های بین‌المللی مانند ISI و اختراعات ثبت شده و کتاب‌های منتشر شده و بودجه پژوهشی و نظایر آن است. با توجه به مراتب مذکور و اهمیت نقش پژوهش در توسعه کشور و همچنین تاسیس دانشگاه آزاد اسلامی و بررسی تاثیر آن در روند پژوهشی کشور در این پژوهش با توجه به شاخص‌های پنج‌گانه مذکور که بیان‌گر میزان فعالیت‌های پژوهشی می‌باشند سهم موسسات دانشگاهی و پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و دانشگاه آزاد اسلامی در ارتقای پژوهشی کشور مقایسه شده است.

هم چنین در این پژوهش ضمن گردآوری اطلاعات مربوط به اعتبارات پژوهشی، بودجه پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی با بودجه پژوهشی موسسات پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به عمل آمده و نسبت آنها با تولید ناخالص داخلی (GDP) در فاصله زمانی سال‌های برنامه پنج ساله چهارم توسعه کشور (۱۳۸۸-۱۳۸۴) معلوم و اطلاعات بدست آمده در جداول و نمودارهای مربوط در فصل چهارم می‌توان مراتب زیر را بحث و نتیجه‌گیری کرد.

- این پژوهش محدود به دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و دانشگاه آزاد اسلامی است.

- مقدار بودجه پژوهشی مصوب سال‌های برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه کشور در مجموع کاهش یافته است در حالی که براساس احکام قانون برنامه مذکور قرار بود میزان بودجه پژوهشی برای بخش دولتی معادل ۲ درصد تولید ناخالص ملی (GDP) باشد ولی میانگین آن در برنامه فوق‌الذکر به حدود ۰/۳۶ درصد یعنی کمتر از ۲۰ درصد مقدار پیش‌بینی شده در برنامه رسیده است.

- مشارکت ایران در تولید جهانی علم در سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۹ در تطابق با سال‌های برنامه چهارم توسعه براساس گزارش پایگاه جهانی علوم (Web of Science) رشد میانگین متوسط ۵ ساله تولید علم ایران در فاصله سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۹ حدود ۳۰ درصد بوده است. اما کاهش درصد رشد تولید علم ایران در سال ۲۰۰۹ نسبت به درصد رشد سال ۲۰۰۸ تا حد ۲۵ درصد و یعنی ۵ درصد کمتر از متوسط رشد میانگین برنامه در سال ۲۰۰۹ نشان دهنده ضعف مولفه‌ها و متغیرهای برون داد و درون داد سیستم آموزش عالی ایران است.

- اعضای هیات علمی در دانشگاه‌های دولتی و غیر دولتی حدود ۵۷۰۰۰ نفر است. کل اسناد علمی نمایه شده ایران در سال ۲۰۰۹ میلادی توسط پژوهش گران ایران ۱۶۹۷۵ سند بوده است. به عبارت دیگر هر ۳/۴ نفر در این سال فقط یک مقاله تولید کرده‌اند.

- در این پژوهش میزان توفیق دولت در اجرای برنامه ۵ ساله چهارم توسعه کشور با ارایه آمار و ارقام مستند نشان داده و معلوم شد سهم سیستم پژوهشی کشور در مجموع دستاوردهای پژوهشی بر مبنای پایش پژوهش گران، مقاله‌ها، کتاب‌ها و اختراعات و بودجه پژوهشی در دو بخش دولتی و دانشگاه آزاد اسلامی به ترتیب ۷۵ درصد و ۲۵ درصد بوده است و محققا اگر سهم موثر دانشگاه آزاد اسلامی نبود میزان تحقق اهداف برنامه یاد شده از این هم کمتر بود.

- ۱- آمار بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، تولید ناخالص داخلی، اردیبهشت ۱۳۸۸.
- ۲- بدیعی علیرضا و خیاطیان محمد صادق (۱۳۸۸) خلاصه عملکرد پژوهش و فناوری دانشگاه ها و موسسات پژوهشی کشور، مرکز نشر دانشگاهی.
- ۳- دانشگاه آزاد اسلامی - معاونت پژوهشی -نگاهی به موفقیت‌ها، دستاوردها و افتخارات (۱۳۸۹) گزارش، معاونت‌ها و ادارات کل سازمان مرکزی.
- ۴- رهنمای رودپشتی، فریدون (۱۳۸۹)، آمار و جداول معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی، نامه شماره ۳۶۷۷۳/ط/۷۸ مورخ ۸۹/۸/۱۹
- ۵- ساعی ارسبی، ایرج (۱۳۸۵) بررسی نقش دانشگاه آزاد اسلامی در ارتقای سطح علمی کشور، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ابهر.
- ۶- صبوری، علی اکبر، پورسازانیان، نجمه (۱۳۸۵) تولید علم ایران در سال ۲۰۰۵، رهیافت شماره ۳۷، فصلنامه علمی-پژوهشی.
- ۷- صبوری، علی اکبر (۱۳۸۵) تولید علم ایران در سال ۲۰۰۶، رهیافت شماره ۳۸، فصلنامه علمی-پژوهشی.
- ۸- صبوری، علی اکبر (۱۳۸۶) تولید علم ایران در سال ۲۰۰۷، رهیافت شماره ۴۱، فصلنامه علمی-پژوهشی.
- ۹- صبوری، علی اکبر (۱۳۸۷) تولید علم ایران در سال ۲۰۰۸، رهیافت شماره ۴۳، فصلنامه علمی-پژوهشی.
- ۱۰- صبوری، علی اکبر (۱۳۸۹) تولید علم ایران در سال ۲۰۰۹، نشاء علم شماره ۱، فصلنامه علمی-پژوهشی.
- ۱۱- غلامزاده، مهدی (۱۳۸۶) نقش دانشگاه آزاد اسلامی در رشد اقتصادی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد فیروزکوه.
- ۱۲- کوشا، کیوان و موسوی موحدی، علی اکبر (آذر ۱۳۸۹)، گزارش مقدماتی رتبه بندی رشته‌های علمی کشورهای اسلامی از لحاظ شاخص‌های کمی و کیفی تولید علم در عرصه بین المللی (۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸).
- ۱۳- نیرماني، حمیده، یادگاری، فردوس و شیرزاد، بهارک (۱۳۸۹) پایان نامه کارشناسی ارشد بررسی تاثیر تاسیس دانشگاه آزاد اسلامی بر توسعه پژوهشی کشور، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
- ۱۴- وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، طرح بررسی و ارزیابی اعتبارات بخش آموزش عالی و پژوهشی طی سال‌های برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۸۴) زمستان ۱۳۸۸
- ۱۵- هاشمی، سید حمید (۱۳۸۵) بررسی نقش دانشگاه آزاد اسلامی در تامین نیروی انسانی سازمان‌ها، ادارات کل، مراکز، نهادها و شرکت‌های دولتی و موسسات خصوصی بزرگ شهر کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان.